

UNICORNIS

SEKTIONEN FÖR FARMACIHISTORIA

NUMMER 3 ANNO 2015

Officinen från apoteksmuseet i Mönsterås.

Innehåll

På gång i sektionen museet.....	2
Människan som källa till läkemedel.....	3
Långkörare	4
Apoteksmuseét i Mönsterås	6
»Varför har Du ritat siffror på din arm, farmor?«	8
Ett kemiskt äventyr – Carl Wilhelm Scheele och hans verk	9
Apotekaren som kom till Ekebyhov	10

UniCornis

Unicornis utges av Sektionen för farmacihistoria,
Box 1136, 111 81 Stockholm.

Redaktionskommitté:

Åke Arvidsson, redaktör, ake.arvidsson@officinalis.nu

Ola Flink, flink.ola@gmail.com

Martin Svensson, martin.svensson@lakemedelstjanster.se

Anders Cronlund, ordförande

Birgitta Karpesjö, ansvarig utgivare

Susanne Henriksson, layout

© Apotekarsocieteten, Sektionen för farmacihistoria

A Apotekarsocieteten

Hej!

Detta nummer av Unicornis innehåller flera kortare artiklar och utgörs helt av bidrag eller tips från er läsare. Mycket stort tack! Alla förslag har inte fått plats denna gång men jag återkommer med mera läsning längre fram. Ett manus var så omfattande och genomarbetat att vi hoppas det i stället kan byggas vidare till en bok. Det handlade om Karl XII:s drabanter. Vi får se om vi lyckas.

En artikel utgör en bildsamling från Stig Ekströms apoteksmuseum i Mönsterås. Nu förvaltas det av Stranda Hembygdsmuseum på ett utmärkt sätt. Apoteket är komplett i 1800-talsstil och innehåller t.o.m. en omfattande drogsamling. Missa inte denna pärla när ni får tillfälle.

En artikel tar upp tiden kring Andra Världskriget och kopplingar till svenska farmaceuter. En tankeväckande läsning.

Som alltid funderar vi i redaktionskommittén på vad Unicornis ska innehålla. Ska vi satsa på ett fåtal långa djupdykande artiklar eller flera kortare? Kanske mera vetenskapligt eller mera lättläst? Ni som följt oss en tid vet att vi provat olika upplägg. Ring eller maila mig och framför önskemål. Detta år utkommer tre nummer. Vi strävar efter ett snitt av två nummer per år.

Åke Arvidsson, redaktör

Tel 070-637 10 07; ake.arvidsson@officinalis.nu

Välkommen till årsmötet
och föredragen om Kabi

Från pilsner till plasma och DNA

den 8 november kl. 12.00 i
Apotekarsocietetens bibliotek

På gång i sektionen

Närmast aktuellt är årsmötet kl. 15 söndagen den 8 november föregått av föreläsningar kl. 13 kring Kabis historia. Kom till årsmötet och ge förslag på vad du anser att sektionen skall ägna sig åt nästa år. Liksom förra året bjuder sektionen på lunchmacka och ett glas öl/vin mellan 12 och 13. Anmäl deltagande på APSS hemsida så vi kan beräkna inköpen.

Den 18–19 november blir den från i våras uppskjutna utflykten till Helsingborg och Lund av. Vi guidas i Helsingborgs medicinhistoriska museum, som öppnade den 1:a oktober, genom utställningen av föremål från Leos verksamhet och förflyttar oss på eftermiddagen till Lund. På kvällen blir det gemensam middag för alla som vill. På förmiddagen den 19:e besöker vi Livets museum, ett medicinhistoriskt museum som öppnade 2012. Se separat inbjudan, som gått ut till alla sektionsmedlemmar och medlemmar i södra Sverige och anmäl dig på APSS hemsida. Hemresa efter lunch.

Den 30 november är, som tidigare meddelats i Unicornis, sektionen värd för Nätverksmötet för Sveriges medicinhistoriska museer. Det blir korta presentationer från olika museer och så skall vi förstås visa vårt eget museum.

På gång i museet

Under sommaren och hösten har vi digitaliserat ytterligare filmer och rustat upp föremålsdatabasen. Deltagandet i Stockholms Kulturvecka i augusti lockade vid tre tillfällen 80 besökare. Ytterliga donationer har tillförts museet (se verksamhetsberättelsen) och en uppföljning av föremål deponerade utanför museet har gjorts.

Planeringen för att fräscha upp och modernisera museet har fortsatt. Flera krav har identifierats på lokaler, som allmänheten idag har tillgång till. Styrelsens utvidgade arbetsutskott har sammanträffat med personer med erfarenheter från upprustningar av museer och gjort ett par studiebesök på nyöppnade museer. Ett dokument med förslag på 10 st. teman, som kan utgöra grunden för utställningar i ett moderniserat museum har överlämnats till APSS styrelse liksom förslag på en jubileumsinsamling 2016 – 30 år sedan det nuvarande museet öppnades. Kom till årsmötet och hör mer om planerna för museet och ge dina synpunkter.

Anders Cronlund, ordförande

Tel 08-723 50 50

anders.cronlund@apotekarsocieteten.se

Människan som källa till läkemedel

Länge gällde som bekant humoralpatologin med de fyra kroppsvätskornas obalans som medicinens paradig. I ett komplicerat system stod dessa i sin tur i relation till olika planeter och till de fyra elementen jord, luft, eld och vatten. Inom farmacin härskade å sin sida signaturläran, lika botar lika. Apotekens image var en blandning av obegripliga kraftämnen från exotiska djur, växter samt mineral och en katalogiserad och etiketterad värld. Den bakgrunden är nödvändig om man vill förstå gångna tiders behandlingsalternativ. I det följande ges ett antal exempel på läkemedel, som har människan som sin källa.

Sanguinis hominis

Humoralpatologin upptar, som bekant, blod, gul galla, svart galla och slem, »die Kardinalsäfte«. Blodet har en särställning både som livsmedel, medicin och kraftkälla. Redan i 3:e Mosebok står »Ty allt köttets själ är i blodet« (Mos 17:11). Häri finner man även bakgrunden till Jehovas vittnens motstånd mot blodtransfusioner. Blod är liv, utan blod inget liv. Blodsmystiken går igen i kristendomens transsubstitutionslära »Jesu blod för dig utgjutet«. Så länge det fanns offentliga avrättningar i Europa försökte publikum tränga sig fram och få en sked av den halshuggnes blod. Det skulle vara från friska människor vars vilja till liv intaget skulle överföra.

Det tidigaste bevarade blodläkemedlet är från Syrien i form av två fyllda ampuller, som kom till Tyskland 1149. De bevaras idag som relikier i basilikan i Mariastein. I apotekartaxan från ett apotek i Basel 1701 finns blod upptaget. Som apoteksvara var blodet flytande, torkat eller förbränt till aska. De två torra formerna användes för att behandla näsblod – signaturläran. Även varmt blod användes och rekommenderades mot epilepsi. Ett destillat av blod ingick i ögondroppar. I skiftet mellan 1700- och 1800-tal börjar blod som läkemedel kritiseras. Kanske bidrog förfalskningar med djurblod till detta. Parallellt med blod som läkemedel pågår olika försök med blodtransfusioner. Sedan dröjer det till andra världskriget innan blodprodukter blir läkemedel.

Professor Edwin J. Cohn lanserade 1947 en fraktioneringsmetod för blod. Svensken Henrik Björling studerade hos Cohn och bidrog till att dåvarande Kärnbolaget (från 1951 Kabi) från försvarets överblivna torkade blodplasma 1947 kunde lansera framfraktionerat albumin.

Senare kom under en period insamlat placentablod från förlossningsavdelningar att utgöra råvara för Kabis olika blodprodukter. Placentablod hade dock redan tidigare använts som råvara, då i »föryngrande« hudpreparat. Under varumärken som *Homocenta* och *Placentubex* fanns de kvar som populära produkter in på 1970-talet i Tyskland.

Calculus humanum

Gall- och njurstenar från avlidna personer har även använts som läkemedel i Europa under den s.k. Nya tiden (1500–1800). Pulvriserade och intagna per os eller som amuletter ansågs de hjälpa mot gall- och njursten – åter denna signaturlära. Bödlar var leverantörer av mänsklig »råvara« till apoteken under denna tid. Men han – det var inga hen – var också själv producent av salvor, plåster och oljor från de avlivade. En annan källa till mänskligt material var de många slagfälten.

Axungia hominis

Ett annat material, som tillhörde vad som senare kom att kallas *Materia medica obsoleta*, var människofett, *axungia hominis*. Då som idag används fett främst i hudmedel. Det är anmärkningsvärt att steriliserat människofett, som gjorts lättflytande, användes i Tyskland fram till 1920. Det levererades i ampuller om 5 ml under handelsnamnet *Humanol* och injicerades i huden vid behandling av komplicerade sår.

Cutis hominis

Hud från döda människor togs från ryggen då framsidan ansågs mer mänsklig. Huden användes i form av plåster på smärtande kroppsdelar men även av barnmorskor i samband med förlossningar. I torkad form kunde hud även bäras som amulett. Så sent som 2010 annonserade den Schweiziska firman Neocutis om en Anti-Aging-Crème framställd av babyhud – låt vara av odlade hudceller. *Homocenta* och *Placentubex* hade, som nämnts, samma indikation.

Ossa humana

Ben från benhus och galgplatser fanns på apotek under benämningen *Ossa humana*. Benen pulvriserades, löstes upp i rosenvatten eller vin och dracks mot diarré eller baddades på sår. Även benmärgen togs till vara efter urkokning och användes liksom människofett utvärtes som smärtlindrande och vid ledproblem. Tänder från djur används än i dag som amuletter, pulvriserade människotänder förekommer inte. Under nyare tid användes pulvret för att gnidas in i verkande tänder med förhoppningen att dessa skulle lossna och ramla ut.

Cranium humanum

Dödskallar kunde ingå i äldre apoteks raritetssamlingar. De kom från slagfält eller avrättade. I form av pulver, extrakt och oljebereidningar användes de som läkemedel mot – ja, vad om inte huvudvärk. Men de sattes också in mot epilepsi, som således redan på den

tiden hade lokaliserats till huvudet. En apotekstaxa i Basel tar 1647 upp Cranium humanum liksom människofett och mumia.

Mumia vera och Mumia

Mumia finns definierat i Pharmacopoea Wirtenbergia från 1741. Men redan i örtaböcker från slutet av 1500-talet finns mumier omnämnda. Mumia kunde dock vara lite av varje, det var väl det som farmakopén skulle skapa ordning i. *Mumia vera* stammade från egyptiska mumier. Samtidigt fanns på apoteken *Mumia*, som kunde vara torkade likdelar behandlade med bl.a. myrra och aloe för att få rätt lukt eller så kunde materialet vara importerad asfalt och bitumen, som genom sin lukt och konsistens påminde om äkta mumier. Asfalt och bitumen hade använts redan under antiken inom medicinen.

Mumiedelar ingick bl.a. i theriac, salvor och oljor. De hade ett pris, som var jämförbart med svartpeppars. Liksom alla mystiska läkemedel hade mumia många användningsområden: klämskador, benbrott, svindel, halsont, hjärtsmärta m.m. Mumia fanns på tyska och österrikiska apotek till ca 1850 och fanns med i Merck-Index så sent som 1920 som blodstillande medel för husdjur. De många förfalskningarna bidrog till att drogen kom i vanrykte. Efter Napoleons fälttåg till Egypten år 1798 blev till Europa införda mumier vanliga, vilket ledde till att mystiken kring drogen

försvann. Ytterligare en orsak till dess nedgång var en akademisk strid om det var människomaterialet eller de ämnen som användes för balsameringen, s.k. mumifieringsdekokter, som omvandlats till en svart asfaltliknande massa, som stod för den medicinska effekten. Det närmaste mumieanvändning vi kommer idag är ichtyol, som består av ammoniumbitumensulfat och är ett destillat av kerogen. Det ingår i många medel mot akne och eksem. Även namnet mumie säljer fortfarande. *Mumijo* är ett tyskt naturmedel »som skyddar kroppen från sjukdom« och består av ett svart mineral från Ryssland och Mongoliet.

Ett sent exempel på människan som källa till läkemedel avser hypofyser för framställning av världens första tillväxthormon, Creschormon. Produkten utgick från KI-professorn Rolf Lufts idéer och möjliggjordes genom en metod utvecklad av professor Paul Roos vid Uppsala universitet att framställa hormonet från avlidnas hypofyser. Metoden började användas av Kabi 1969 och Creschormon kom på marknaden 1971. Den näst senaste användningen av mänskligt material i medicinska sammanhang avser stamceller från benmärg. Den senaste – men nog inte den sista – är syrabeständiga kapslar med avföring. Vid tung antibiotikaterapi slås tarmfloran ut och behöver tillföras på nytt. Ett annat exempel är att svälta ut patogener, t.ex. *Clostridium difficile*, med avföring som innehåller icke patogena bakterier. Därmed är en resa genom ett halvt millenium med människokroppen i farmacin till enda.

Historiska fakta har hämtats ur skriften *Mumienhartz und Schädelmoos*, Pharmazie-Historisches Museum, Basel.

Anders Cronlund

Långkörare

Det finns i vår läkemedelsarsenal några riktigt trogna långkörare. Vi har granskat ATC-gruppen (R05) hostmedel; hostdämpare och slemlösare. En rikligt företrädd terapigrupp som dock under de senaste 50 åren har minskat drastiskt uttryckt i antalet preparat. Antalet registrerade inom ATC-gruppen var enligt FASS 1966 drygt 60 preparat med 35 substanser, medan FASS 2015 har 17 preparat med 11 substanser.

Hostmedel har lång historia som ex temporeberedningar och som lagerberedningar på apotek. Många av dessa kompositioner togs så småningom upp som industriell tillverkning inom ACO-verksamheten och andra tillverkare. Registreringskrav för ACO-preparaten infördes 1964. Därifrån fram till nutid fanns dessutom industritillverkade registrerade preparat som haft en lång livstid, men som nu är avregistrerade, t ex *Expigen* mixtur (med polysorbat och ammoniumklorid), Pharmacia 1936-88 och *Exolyt* sirap (med chlorcyclin och guaifenesin), Kabi 1957-2011. Av andra äldre stora preparat bör nämnas det apoteks-

tillverkade preparatet *Bröstdroppar*, *Liquor pectoralis*, med kompositionen *Extractum glycyrrhizi* 20%, *Aqua foeniculi* 60%, *Spiritus concentrata* 16,2%, *Solutio ammoniaci* 3,5% och *Aetherolium anisi* 0,3% finns med i *Ph Suecica Ed VIII* (1908) och i *MB 1930*. *Pharmaconomia Svecica Ed III* (Nom III) har annan komposition med samma eller liknande ingredienser. En variant var *Bröstdroppar* med *benzothym* (MB50) med kompositionen *Liquor pectoralis* 30%, *Tinctura ipecacuhana* 2%, *Benzothym* 6%, *Tinctura opii benzoicus* 25%, *Syrupus senegae* 37% som utvecklades till en riktig storsäljare och fick 1965 namnet *Benzopect*. Storleksordningen av den årliga produktionsvolymen var 1958: 60 ton, 1963: 146 ton och 1967 129 ton. Preparatet avregistrerades 1985.

Sex av preparaten från FASS 1966 är fortfarande i bruk medan andra har avregistrerats p.g.a. ändrade terapeutiska kriterier och/eller olönsamhet. Dessvärre är det svårt att få kvantitativa mått på användning/försäljning. Kvarvarande preparat får ändå anses ha

kunnat försvara sin plats i arsenalen ur försäljningsmässig synvinkel. Vi har granskat några preparat som debuterade tidigt och som fortfarande marknadsförs.

Cocillana-Etyfin

Den äldsta funna officiellt publicerade kompositionen för sirapen Cocillana – etyfin finns i Medicinalbenämningar 1950 (MB 50), men redan i Specialitetsregistret för 1927 finns preparatet upptaget. Samma komposition är intagen i Nom III från 1956 och är också med i Nom IV från 1967. År 1967 höjdes etyfinhalten från 0,20% till 0,25%. Kompositionen för den ursprungliga produkten var enligt MB 50 följande:

Aethylmorphin. hydrochlor 0,2 g; Extr. fl. cocillana. comp. 5,85 g; Menthol 0,015 g; Acid. citr. 0,5 g; Spir. dil. 5 g; Syr. ribis nigri 10 g; Sacch. 53,5 g; Aq dest. ad 100 g

Extr. fl. cocillana comp består av sex flytande extrakt nämligen scillae, senegae, cocillanae, lactucae canadensis examartarum, rhamni purshianae examaratum och euphorbiae hirtae. Kompositionen finns angiven i FASS när ACO kom med 1968. Enligt Läkemedelsboken 1977 rekommenderade en WHO-kommitté att välja noskapin eller dextrometorfan i stället för etyfin som hostdämpande medel, men Cocillana-etyfin står sig ännu. För att få en uppfattning om storleken av förbrukningen av hosthämmande medel uppgick produktionen av Syrupus cocillana etyfin 1958 till ca 77 ton och 1969 55,4 ton. De senaste 15 åren har volymen varit ca 200 ton/år. Den nuvarande kompositionen har modifierats något vad gäller tillsatsämnen.

Cocillana – Etyfin marknadsfördes industriellt av ACO fram till 1988 och har sedan dess »haft många föräldrar« enligt FASS: KabiVitrum 1989–90, Kabi 1991, KabiPharmacia 1992–94, Pharmacia 1995–96, PharmaciaUpjohn 1997–2000, Pharmacia 2001–04, Pfizer 2005, Ellem 2006–09 och Meda 2010–.

Det har funnits varianter på cocillana-etyfinkompositionen. I MB 44, finns ovanstående komposition med tillsats av Kalii stibyli tartras. Leo sålde ett preparat med samma sammansättning som i MB 44. Den registreringen upphörde 1952. I Malte Ljungdahls Recepthandbok (1953) finns Kocillanasirap med diacetylmorfin 0,06 % refererande till MB. Det varnas där kraftigt för stora beroenderisker av diacetylmorfin och att etyfmorfin bör användas istället.

Liknande kompositioner finns t ex i Edgren & Jolin, »Läkemedlens användning och dosering« från 1928. Sammansättningen för i den publikationen upptagna Syrupus cocillanae compositus skiljer emellertid i några avseenden från Syrupus cocillana etyfin. Den innehåller diacetylmorfin 0,06 % och cascarin 1,5%. I den boken refereras till Parke&Davis som marknadsförde liknande kompositioner under namnet *Cosylan* (introducerades i Sverige 1936, avregistrerades 1999).

Det kan antas att Parke&Davis komposition står som mönster för efterföljande varianter i Sverige. 1936 ersattes diacetylmorfinet med etyfin.

Andra liknande kompositioner är *Syropon* Tika 1934–73 (0,2% etyfin och laxantia) och *Sedergin* Astra

1952–73 (0,4% etyfin och nicetamid 6% som aktiva substanser).

Ytterligare några kompositioner inom ATC-grupp R05 finns fortfarande på marknaden t ex *Lepheton*, som introducerades 1934 av Leo. Nuvarande registreringsinnehavare är Ipex/Meda. Preparatet bygger på etyfin 0,082% och efedrin 0,205%. Ett annat är *Mollipect* som innehåller bromhexin HCl 0,05% och efedrin 0,1%. Första godkännandedatum för sirap var 1966, dock med annan komposition. Den nuvarande kompositionen infördes 1975. Preparatet har marknadsförts av Astra-koncernen fram till 2009 då Bio-Phausia tog över.

Den överlägsne långköraren är uppenbarligen *Cocillana-Etyfin* med nära 90 år och still going strong i betydande volymer.

Som tvåa kommer *Resyl* (aktiv substans guaifenesin) 83 år, tillverkad av Ciba (1932–98), med namnbyte till Ciba-Geigy under perioden. Därefter var registreringsinnehavare Novartis, med ändring av preparatnamnet till *Theracough*.

På tredje plats; *Lepheton* med nära 80 år. Tillverkare var ursprungligen Leo (1934–91) och därefter Kabi/Pharmacia– Pharmacia– Pharmacia/Upjohn till 2000. Ipex tog vid till 2009 och numera håller Meda i preparatet.

Fjärdeplatsen tar *Quilla simplex* med sina 75 år. Preparatet (ammoniumklorid + kvillajaextrakt) godkändes 1940. Tidigare fanns även Quilla mixtur med tillsats av kodein. Registreringsinnehavare var Ferrosan fram till 1985, därefter Mekos och fr.o.m. 1992 Pharmacia Upjohn/Pharmacia. År 2005 övertogs preparatet av ACO hud.

Noskapin kom på marknaden 1958 och alltså nått pensionsåldern gott och väl. Substansen marknadsfördes under namnet *Longantin* av Dumex till 1985. Som konkurrenter fanns ACO med 1960–2011 och Leo/Mekos med namnet *Nipaxon* 1973–91. Det senare övertogs av fusionsföretagen Kabi/Pharmacia–Pharmacia-Pharmacia/Upjohn/-Pharmacia-Pfizer till 2007. Den nuvarande registreringsinnehavaren är McNeil.

Sist bland hostpreparaten från 1966 eller tidigare är *Mollipect*, som har nått medelåldern med 49 år. Acetylcystein är nästan lika gammalt. Substansen debuterade 1967.

Leif H.Eklund och Jan Ernberg

Farmaceutisk ansvarig Margareta Guldstrand.

Pehr-Enoch Andersson, hembygdsföreningens styrelse.

Apoteksmuseét i Mönsterås – Sveriges enda kompletta 1800-talsapotek

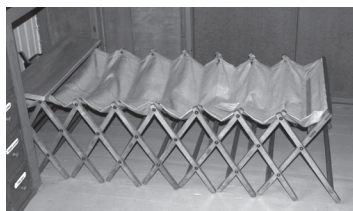
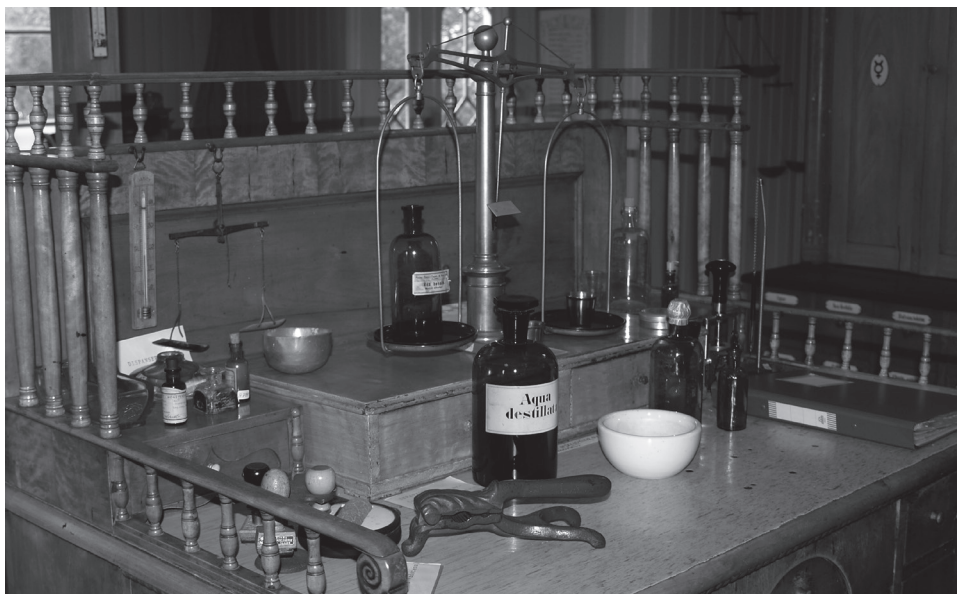
Här finns både lokaler, utrustning, ståndkärl, litteratur och droger. Apoteket är flyttat till Stranda Hembygdsmuseum.

Saxat ur Museets informationsblad

På 1950-talet var apoteket i Mönsterås så nedgången att det ansågs vara det sämsta i Sverige. Det beslöts att bygga nytt. Medicinalstyrelsen bestämde 1959 att det förelåg skyldighet att flytta. Farmakologie doktor Stig Ekström hade tillträtt som ny apotekare och 1 juli 1959 invigdes de nya lokalerna. Läkaren Sven Dahlheim sade till Stig Ekström om det gamla apoteket: »Här har du ett helt museum att ta hand om«. Detta blev startsignalen för Stig Ekström att ta hand om det gamla. Petrus Eriksson på Hembygdsgården blev eld och lågor för Ekströms förslag. Iordningsställandet tog från våren 1960 till 1968. Det mesta kom från Mönsteråsapoteket men kompletteringar kom från »Kiruna till Höör«.

*Bilder och text Åke Arvidsson
(Fotograferat 2015-07-30).*

Elevens sovplats

Eleven fick ta emot första stöten under nattvakten. Om han inte kunde klara av en expedition, fick han väcka den i nattvaksrummet sovande farmacevten.

APOTEKET HÄLLES ÖPPET VARDAGAR KL. 9 — 19
SÖN- OCH HELGDAGAR " 10 — 13

Gift

Bolmört

Hyoscyamus niger, Solanaceae.

Drogen utgöres av den blommande grenspetsen, bladen eller fröna.

Urgammal drog, som användes bl.a. mot kramper, astma m.m. Genom sina narkotiska verkningar är bolmört intimt förknippad med häxerierna på 1600-talet.

I sådana lärar kom förr allt medicinglas till apoteken. Denna aldrig öppnade lär har hittats på filialapoteket i Grönskära och innehåller s.k. exportflaskor å 2,5 liter.

FARMACEUTISK TIDSKRIFT.

Nº 4. Juni 1860

Annålan

Af Farmaceutisk Tidskrift, hvilken utgifves med understöd af Apotekare-Societeten, utkommer en nummer af samma omfång som denna hvarje månad. Tidskriften kommer att innefatta företrädesvis sådana kemiska och farmaceutiska afhandlingar, hvilka äro af vägt för den praktiske Apotekaren, och sådana, hvilka i någon väsentligare mån bidraga till ökad kännedom om de officinella eller ammars mera

»Varför har Du ritat siffror på din arm, farmor?«

»Varför har Du ritat siffror på din arm, farmor« är titeln på en bok, som utkom under fjolåret. Författare är *Rolf Tardell*, journalist och sedan länge verksam inom Sveriges Television. Boken har undertiteln: »Berättelsen om Annette«. Annette är judinna, född 1922 och uppvuxen i Frankrike med franska föräldrar. Hon kom att bli Rolf Tardells mor och bokens titel är hans fyraåriga dotters fråga till farmor för nu drygt tjugo år sedan! Händelsen blev upptakten till att Rolf Tardell förmådde sin mor att berätta om sitt »första liv«. Det liv hon försökt glömma för att kunna leva sitt andra!

Boken är en erinran om att »Förintelsen« under Andra Världskriget visserligen initierades av Nazi-Tyskland men att man hade många medhjälpare i det ockuperade Europa. Inte minst i Frankrike. Myndigheter och polis registrerade beredvilligt alla judar, fråntog dem deras medborgarskap, införde yrkesförbud för att slutligen medverka till att tiotusentals transporterades till förintelselägren i öster.

Det blev också Annettes och hennes föräldrars öde i maj 1944. Vid ankomsten till Auschwitz mördades de senare direkt medan Annette gavs chansen att arbeta ihjäl sig! Mot alla odds lyckades hon, efter fasansfulla upplevelser, ett år senare komma till Sverige genom Röda Korsets försorg.

I den här berättelsen finns en delberättelse av visst, svenskt farmacihistoriskt intresse:

Annettes morfar var nämligen fransk apotekare med en svensk farmacie studiosis-examen i botten!

Farmacie studiosus

Hans namn var: *Herman Kartow*.

Herman Kartow föddes 1863 i Goldingen i Kurland, som då var en del av Ryssland. Fadern, Bensel Kartoff emigrerade år 1877 med sin familj till Sverige och slog sig ned i trakten av Härnösand. År 1879 fick han svenskt medborgarskap och ändrade familjenamnet till Kartow. Sonen, Herman, som hade »läshuvud«, tog studenten, flyttade till Stockholm och började som elev på apotek.

Den 22 september 1886 avlade han Farmacie Studiosis-examen. Han hade då tjänstgjort bl.a. på apoteken Nordstjernen och Lejonet.

Herman, som tydligen hade ambition utöver den vanliga, begav sig till Paris och 1890 hade han kompletterat sin utbildning med en fransk apotekar-examen! Under tiden hade han också träffat en trevlig och vacker kvinna, Mathilde, som bodde på samma hotell och gick på hushållskola. Paret gifte sig och Herman skaffade sig ett apotek på Rue de la Boule Rouge snett emot ett av Paris mest kända nöjes-

etablissemang: Folies Bergère! Apoteket bar samma namn och finns kvar än idag.

Mathilde och Herman fick inte mindre än fem döttrar.

Herman knöt kontakt med de många svenska konstnärer och författare som vid den här tiden bosatte sig i eller besökte Paris. Han var blev nära vän med kaplanen i den svenska församlingen, Nathan Söderblom, liksom med Hanna Pauli vars hem var en samlingspunkt.

Herman lanserade sitt apotek som: »Det skandinaviska apoteket i Paris«.

Det skandinaviska apoteket i Paris

Bland kunderna fanns Strindberg, Aguèli, Zorn, Hill, Milles, Eldh för att nämna några. Han stoltserade med att personalen förutom franska och svenska behärskade såväl tyska som engelska.

På apoteket kunde man köpa välkända, »svenska« medikamenter t.ex. Hoffmans droppar, Danske Kungens bröstdroppar, Karlsbadarsalt, Salmiakpastiller, »som icke finnas på de franska apoteken«. I särskilda reklamblad varnade han sina skandinaviska kunder för att gå till andra apotek: »Visserligen ha de låga priser på vanliga varor men annars klå de utländingarna ...«

Herman blandade också medikamenter till den läkare, som – enligt lag – skulle finnas tillgänglig för de prostituerade flickor, vilka utgjorde en del av det närbelägna nöjesetablissemangets service. Dock kallade man ofta på apotekaren när doktorn hade förhinder!

Apotekets internationella framtoning vändes dock till en nackdel när nationalismen växte sig starkare och första världskriget bröt ut. År 1919 köpte Herman ett apotek i en annan, mer fashionabel del av Paris, nr 6 Avenue Victor Hugo. I översta våningen av samma fastighet inreddes bostaden för familjen.

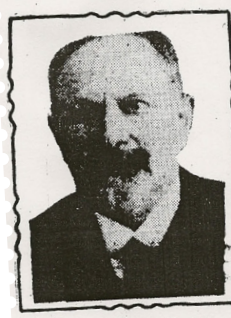
En dag kom en ung man in på apoteket och bad att få träffa apotekaren. Han presenterade sig som apotekare och sökte den ledigförklarade platsen på apoteket. Herman förklarade att han för närvarande ej behövde personalförstärkning. Det visade sig att den unge mannen gått till fel adress! Det aktuella apoteket låg nämligen på Rue Victor Hugo!

Herman, som hade tre av sina fem döttrar kvar att gifta bort, såg genast sin chans! Här kom en ung, välutbildad man, som dessutom var jude! Den unge mannen, som hette Simon Amouche, blev på stående fot inbjuden på middag med familjen! Ett år senare, 1920, gifte sig Simon med Alice Kartow och två år senare föddes deras enda barn, Annette, som blev upphovet till berättelsen i den inledningsvis nämnda boken.

Efter 40 år i Frankrike återvände Herman Kartow till Stockholm för att hälsa på sina systrar och en bror. En förstasidesartikel i Nya Dagligt Allehanda den 9 september 1927 uppmärksammar detta. I artikeln upplyses man om att han nu driver *Pharmacie de Square Touqueville* i Paris samt att han efter 40 år numera känner sig mer fransk än svensk.

Svårt att känna igen Stockholm efter 40 år.

»Jag letade efter stallarna på Helgeandsholmen, och fann ett stort riksdagshus...»

Apotekaren Herman Kartow.

Efter Frankrikes nederlag 1940 beger sig Herman tillsammans med Alice och Annette till en annan av döttrarna, Pauline, bosatt i Marseille. Där fick man tränga ihop sig i en liten förfallen lägenhet.

En vårdag 1942, berättar Annette, blev Herman plötsligt trött och dålig.

»Min moster gick för att hämta en doktor. Jag stan-

nade hos morfar, höll i honom och han dog i mina armar. Han var inte sjuk, bara trött på livet!«

Så slutar alltså berättelsen om denne märklige man.

För den intresserade med hyggliga kunskaper i franska finns säkert mer att hämta i de franska kollegernas arkiv.

Arne Palm

Ett kemisk äventyr – Carl Wilhelm Scheele och hans värld

När APSs tidigare vd Andreas Furängen frågade mig vad jag ansåg om att ge ut en biografi över Scheele, som kemisten Anders Lennartson skrivit, var jag tveksam. Min känsla var att det mesta om Scheele redan var satt på pränt. Farmacihistorikern och sedermera medförfattaren Bo Ohlson gjorde därefter en litteraturgenomgång av Scheelepublikationer och fann att de visserligen var många, men att en heltäckande biografi saknades. Det fick dess bättre Andreas att besluta om utgivning.

Boken består av två delar. Den första, i vilken även farmacihistorikern Björn Lindeke medverkat, handlar om Scheeles liv – barndom, släkt, utseende och olika anställningar under hans resa norrut i Sverige. I delen ingår också en prosaartad framställning av Scheeles upptäckter knutna till de apotek han verkade på. Mycket känns igen. I en fullständig biografi måste det givetvis med liksom mängden av årtal.

Nytt och värdefullt är att sätta in Scheeles gärningar i tiden av 1700-talets kemi och kemister. Av central betydelse därvid var den svenska gruvnäringens behov av undersökningar av olika mineral, proberkonsten. Många av Scheeles upptäckter utgår från mineraler. Apoteken samt några andra kommersiella laboratorier, t.ex. Bergskollegiums, var de bäst utrustade under det att den akademiska kemin mer vätte åt teorier.

En avgörande triangel

I denna del möter vi också porträtt av Torbern Bergman och Henrik Gahn, vilka tillsammans med Scheele utgör den triangel inom vilken många av upptäckterna tillkom. Bergman är akademikern – disputerad i astronomi, examen i vad som idag motsvarar fil dr, adjunkt i matematik och professor i kemi och farmakologi samt verksam inom en rad naturvetenskapliga discipliner. Liksom den samtida Lavoisier en polyhistor till skillnad från Scheeles laborativa inriktning. Gahn var industrialisten, som överförde upptäckter i praktisk tillämpning. Även Scheele såg till praktiken och t.ex. blev hans upptäckt av klors blekande verkan snabbt ett alternativ till solbleking av lin. Praktisk användning var även Vetenskapsakademins mål, varför dess skrifter utgavs på svenska. Själv skrev Scheele oftast på tyska, vilket sedan översattes. Gahn var den mest anspråkslöse och publicerade inget under det att Bergman ibland snyltade på Scheeles upptäckter.

Första delen innehåller även en redogörelse för flogiston, detta begrepp som spelade så central roll i 1700-tals kemins föreställningsvärld. Det framgår av texten att begreppet tolkades olika av tidens kemister – var det ett grundämne eller var det en princip? Scheeles första artikel gällde mineralet fluss-spat (fluorit, CaF₂). Det skulle bli 28 stycken till den sista upptäckten av gallussyran. Till detta kommer brev, notiser och anmärkningar till andras publikationer. I Sverige har Scheele blivit mest omskriven för sin upptäckt av eldluftens (syrets) egenskaper. Hans publicerade resultat kom dock två år efter engelsmannen Priestlys och mycket kattrakande har gällt vem som var syrets upptäckare. Jag delar Lennartsons konstaterande »I själva verket kanske det inte spelar så stor roll«.

Scheele var i alla fall den som klarlade luftens huvudsakliga sammansättning: koldioxid, vattenånga, eldluft och skämd luft (kväve) samt att levande organismer omvandlar syre till koldioxid. Förutom att karaktärisera ett stort antal metalloxider upptäckte han dessutom ett stort antal organiska syror och var en banbrytare genom att alltid ange mängden använt reagens så att försöken kunde upprepas. Boken visar, som framgått, många sidor av Scheeles kapacitet: att göra så otroligt många försök; att arbeta med så enkel utrustning – hade han haft tillgång till en hetare ugn hade han även kunnat isolera volfram, mangan och molybden; att ge sig in på så många »forskningsområden« – att upphetta *blod* med kaliumkarbonat för att framställa ren kaliumcyanid....

Bokens andra del är en genomgång av Scheeles samtliga tryckta arbeten, som Lennartson gjort utifrån Carl Wilhelm Scheeles arkiv på KVA. Här återkommer flera av de i del 1 nämnda försöken, men med större inslag av laborariejournal, av exakthet och förklarad med dagens kemi. Det är utomordentligt intressant läsning för den som har grundkunskaper i kemi, men låter sig inte lätt kommenteras i denna anmälan. Boken avslutas med fem bilagor samt namn- och sakregister. Kanske mest värdefullt är transkriberingen av kemiska namn i Scheeles skrifter till dagens svenska samt förteckningen över tidigare Scheelelitteratur – i urval! Många har varit kallade att ära Scheeles namn. Det är ett vackert bokverk med goda förutsättningar att nå många läsare. Köp den på <https://books.apotekarsocieteten.se/sv/>

Anders Cronlund

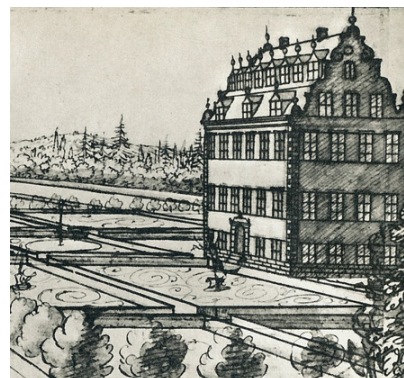
Apotekaren som kom till Ekebyhov

Året är 1669, och Carl XI är fortfarande omyndig¹. Landet styrs av Riksänkedrottning Hedvig Eleonora och förmyndarregeringen i vilken bl a grevarna Per Brahe d. y., Magnus Gabriel De la Gardie och Carl Gustaf Wrangel ingår. De tillhör den ledande gruppen närmast kungamakten. Statsintresset är den främsta drivkraften till samhällets modernisering, och inte bara militärapparaten utan även aktörer inom den civila administrationen ingår nu alltmer i statens härskande klass². Inte sällan förenas dessa intressen i en och samma individ. Man har kommit till insikt om att lärdom och kunskapsfaktorer driver utvecklingen framåt. För de välsituerades välbefinnande behövs en arbetskraftsinvandring, bl. a omfattande ett helt spektrum av medicinska kompetenser och här har krigsherrarna kontakter. Till den svenska stormakten har rekryterats inte bara soldater och officerare utan även filosofer, läkare, professorer, köpmän och hantverkare. De tre grevarna rör sig världsvant över Europa, i ett flätverk av kungar, drottningar och adliga krigsherrar, i möten med läkare och apotekare, samt det handlande borgerskapet. Personer med högre visdom och medicinskt kunniga får ofta stöd från furstar och hov³. Man befinner sig i en brytningstid avseende val av terapi. Å ena sidan förordas den väl beprövade galenistiska medicinen (*Materia Medica*) med sina örtaböcker, medan paracelsismen som omfattar kemiska läkemedel (*Chymica*) successivt får en ökad användning. Riksråden är lärda män, beresta, och informerade om vetenskapens framsteg. Man har tagit till sig gällande företeelser på den medicinska arenan i Europa och alla tre är, pådrivare av den paracelsiska läkekonsten.

Hem till Stockholm och Mälaren

Den 25 augusti återkommer riksmarsken och guvernören i svenska Pommern Carl Gustaf Wrangel till Sverige⁴. Det har gått fyra år sedan det senaste besöket. Han är nu till och från i Stockholm och sköter bl. a sina uppgifter som ledare för krigsskolegium, men han vistas gärna företrädesvis på Ekebyhov. Säteriet på Ekerö i Mälaren, inköptes 1661 från Margaretha Brahe. Godset ligger mitt i den leende Mälarnaturen, med någon av jakterna på bekvämt avstånd från huvudstaden och stadspalatsets sjögård vid Riddarholmens malarstrand. På Lovö, grannön, rumsterar Riksänkedrottningen Hedvig Eleonora med ombyggnaden av sitt egna slott, Drottningholm, som hon köpt 1660 av svågern Magnus Gabriel De la Gardie⁵.

Carl Gustafs hälsa är något sviktande och han bär på en djup sorg efter sonen, Carl Philips död i London i april 1668. Den 19-åriga Carl Philip var den enda av Carl Gustafs och hustruns, Anna Margaretas, söner som överlevt spädbarnsåren⁶. En av de första uppgifterna att ta sig an vid återkomsten till Stockholm

Ekebyhoff²⁹

blir bisättningen av sonen i Jakobs kyrka den 31 augusti. Våren 1668 var Wrangel sjuk och under sommaren rehabiliterade han sig i kurorten Pyrmont, för att under resten av 1668 och fram till sverigeresans hetsa runt mellan

gods och verksamhetorter i Nordtyskland⁷.

Wrangel har alltid sett om »sitt hus« och i kretsen kring greven, återfinner vi efter ankomsten till Ekebyhov hans egen predikant »HoffPrediger« *margister Siassus* samt apotekaren/husläkaren *Christian Heraeus* – personer för såväl den själsliga som kroppsliga omsorgen. Den senare har Wrangel sannolikt knutit till sitt hov redan 1667, under en vistelse i Stade i den svenska provinsen Bremen-Verden. Ytterligaren en person som kommer att träda fram skymtar i bakgrunden. En dam, *Metta Sofia Stölting*, bördig från Neuhausen i svenska Bremen. Sannolikt har även hon anlänt med sällskapet från Tyskland.⁸

Christian Heraeus, är född 1643 i Güstrow i Mecklenburg. Han är son till Johan Heraeus, livläkare hos Elisabeth, hustru till Johan Albrecht II av Mecklenburg-Güstrow. Johan Heraeus driver hovapoteket i staden. Han titulerades med öknamnet destillatör [»mit dem Beinamen Destillator«].⁹ Efter faderns tidiga död (1650) driver modern apoteket vidare och Christian får under ett antal år lära sig grunderna i verksamheten. Han ger sig ut på en studie- och arbetsresa – när och var är inte känt – men vid 24-års ålder dyker han upp i Stade i kretsen kring Wrangel. Här får han bl. a som en tidig (januari 1668), uppgift att inhandla material till två destilleringsugnar.¹⁰

Konsten att förånga och kondensera

Enligt den från Paracelsus utgående läran ser man en koppling mellan en kemisk förening och dess medicinska användning.¹¹ Beredning av paracelsiska läkemedel innesluts i en gråzon av alkemiska förvandlingsprocesser som bl. a består i separation av blandningar. Religion och mysticism finns med i bakgrunden. Man anser att de väsentliga kvalitéerna hos ett läkemedel utgörs av såväl en andlig som en kemisk kvintessens. Vägar söks att få bort det orena från det rena. Den förste att beskriva drogextraktion med sprit är Ramon Lull (1235–1315). För framställning av vissa läkemedel utvecklas och tillämpas olika destillationstekniker. Samtidigt som ett genombrott

sker för den mineralbaserade – t ex antimon, kvicksilver, svavel – terapin, produceras alkoholer, tinkturer, essenser och oljor. I destillationskonsten ingår också torrdestillation eller pyrolysis av olika råvaror med i många fall tvivelaktiga resultat. Målet för de ekonomiska diskussioner som dominerar i Sverige under 1600-talets senare hälft är självförsörjning. Gud ansågs ha välsignat landet med naturtillgångar i stora mått. De paracelsiska läkemedlen är förenliga såväl med protestantismen, som den svenska gruvnäringen.

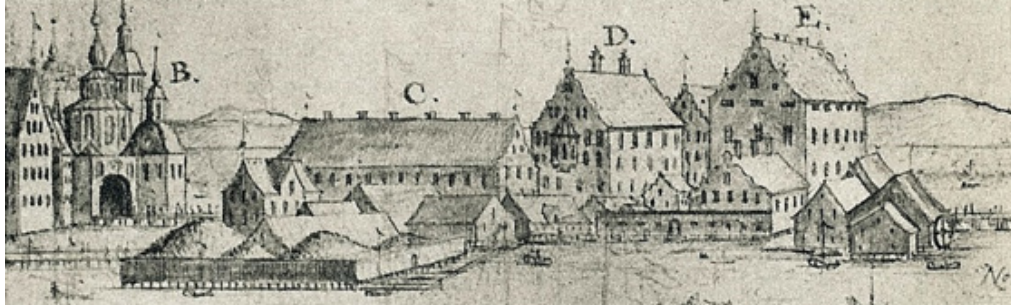
Destillerade produkter inte minst eteriska oljor är eftertraktade »högre ståndsmediciner«. En apotekarräkning till Carl Gustaf Wrangel omfattar 55 produkter, bland vilka olika eteriska oljor (*Olea*, 28 st, t ex ur kanel, lavendel muskot och salvia) utgör mer än 50 procent.¹² Beredningar på viner och destillat, *Aqua vitae* har under tidigmodern tid lite olika användningar alltifrån medicinska – pestprofylax, livs- och hjärtstärkande – till som njutningsmedel – *Eau de vie*, fläderbrännvin, kumminbrännvin. Kryddade viner och destillat är på modet, inte sällan samtalsämnet för dagen och recept för kryddning av brännvin är omtyckta samlar – och bytesobjekt inom de europeiska furstehoven.¹³ En apotekare med gedigen kunskap i destilleringskonsten blir en eftertraktad och omhuldad person.

Heraeus hos Wrangel på Ekebyhov

Med Christian Heraeus torde Wrangel ha träffat rätt. Christian hade lärt sig apotekarkonsten och ett destilleri finns omnämnt vid barndomshemmet, slottet Güstrow, 1636. En far vars öknamn var destillatör, torde borga för att kunskap i detta avseende är något som sonen fått med sig i modersmjölken.¹⁴ Han äger uppenbarligen också mineralologiska kunskaper.

Efter ankomsten till Sverige etablerar sig Christian hos Wrangel på Ekebyhov, han bor där under ca två år varefter han flyttar in till huvudstaden. Mellan Wrangel och Christian Heraeus råder uppenbarligen ett utpräglat patron-klient förhållande. Det är nu dags att återkomma till *Metta Sofia Stölting*, damen som skymtade i bakgrunden.¹⁵ Tycke kan ha uppstått, om det skett innan eller efter ankomsten till Sverige vet vi inte, men hur som helst, den 2 maj 1670 hålls bröllop på Ekebyhov, mellan den nu 27-åriga Christian Heraeus och den fyra år äldre Metta Sofia. Bruden är dotter till en tullförvaltare Caspar Stölting i Neuhausen nära Stade. Vigsselförätare är den ovan nämnde margister *Siassus*. Någon gång under 1671 föder Mette Sofia en son som döps till Carl Gustaf och som bärs fram till dopet av ingen mindre än Carl Gustaf Wrangel. Vem är egentligen fadern?¹⁶ Konspiratoriska tankegångar har förts fram. Nåväl, sonen skall nå långt som kulturell kosmopolit.¹⁷

Om, och vilken typ av läkemedel som Heraeus tillverkar på Ekebyhov framgår inte av källorna. Däremot

Helgeandsholmen med Bergskollegium (C), Norreport (B), Claes Flemings hus (D) och Per Brahes hus (E). Mellan Bergskollegium och vedhögarna vid Norreport ligger Heraeus bostad och apotek.³⁰

vet man att han redan 1670 intervjuas vid Bergskollegium för en tjänst som laborator (se nedan).

Bergverk och destillerverk

Vad som senare skulle komma att definieras som kemi är under stormaktstiden uppdelat i *proberkonst*, *chymie* och *farmaci*, där *alkemie/chymie* betraktas som ett eget hantverk. Alla verksamheter finns tidigt omnämnda i Bergskollegiums organisation. Kollegiet grundas 1637 och med hänvisning till Sveriges stora beroende av sitt bergsbruk får kemin en stark ställning. I det *chymiska* laboratoriets ansvar ingår att framställa mediciner och laboratoriet skall delvis fungera som ett apotek. Bergskollegiet är från 1650, beläget på Helgeandsholmen och år 1655 erhåller man en tomt på vilken en byggnad för apoteks- inklusive destilleriverksamhet uppförs.¹⁸ Enligt ett yttrande av den 11 november 1668 omfattar verksamheten, 1:o apoteksvaror, 2:o allehanda färger, 3:o produkter till mynts och guldsmeders betjäning. Laboratoriet står från tid till annan under ledning av chymister/alkemister, apotekare eller medicinare.¹⁹

Från tidigt 1660-talet fram till juni 1670 – innan man får igång en mer väldefinierad apoteksverksamhet – verkar en känd läkare Wendelin Sybelist som laboratoriets föreståndare. Han var född i Halle 1597, blev medicine doktor i Wittenberg 1625 och verkar som livläkare, där en rad högt uppsatta personer passerar revy, bl.a ryska tsaren Mikhail Fedorovich, svenska riksänkedrottningens far Fredrik III hertig av Hollstein-Gottorp samt hertig August d y av Braunschweig-Lüneburg vid Wolfenbütteler Hof. Hertigen och Sybelist har ett gemensamt intresse för alkemin och Sybelist karaktäriseras som en utpräglad paracelsisk läkare.²⁰ Hertig August ingår i Carl Gustaf Wrangels kontaktsfär och de har sammanfallande intressen. Korrespondens mellan de båda finns bevarad från perioden 1647–1666.²¹ Enligt Losman torde hertig August höra till de europeiska kulturfurstar som i många avseenden är mönsterbildande för Wrangel.²² Sybelist dyker upp som livläkare hos Magnus Gabriel De la Gardie i Riga och som Fältmedikus i Svenska armen i Livland, men om detta sker via kontakten mellan Wrangel och hertig August framgår inte, men senare anlitas Sybelist, av och till, också av den förre.²³

Då Sybelist i juni 1670 säger upp sin tjänst vid Bergskollegium söker man en efterträdare.²⁴ En person som kunde göra något i *Laboratorio af de särskilda minera-*

lier, som här i riket vanka, som silver, koppar, järn, svavel och sådant som apotekarne, guldsmederne och målarna bruka hvar för sig i sin handtering, men intet än kommit till perfection. Christian Heraeus kommer då på tal och han kallas så till kollegiet. Av protokoll från den 27 april 1670 framgår att apotekaren Christian Heraeus inkallad tillfrågades hvad för materialier han kan arbeta af våra mineralier 1) sådana som både Doctores och chirurgi sig af betjäna? Svar: ja 2) Om han kan tillverka hvad guldsmederna betarfa, som aqua fortis, borax etc? Svar ja, om aqua fortis dock intet. 3) Om han af metaller kunde extrahera färger? Svar: efter han därutinnan tillförne ingen profhar gjort, kan han sig därutinnan intet obligera, utan vill vid sitt utresande därom informera. Heraeus gör uppenbarligen ett mycket gott intryck på Kollegiet och dess president uttryckte att, när Wedelius [Syberlist] drager bort bör denna antagas, emedan hans fader, en förnämlig Doctare och Laborant, väl lärt honom denna vetenskapen. Det senare tyder på att man även fått information om Christians bakgrund (jmf ovan), sannolikt från Wrangel men kanske även från riksänkedrottningen. Flätverken är komplexa, en av den senares äldre systrar, Magdalene Sibylle, är nämligen gift med hertig Gustav Adolf av Mecklenburg-Güstrow, vars hovapotek drivs av Christians föräldrar.

Den 10 mars 1671 erhåller Christian Heraeus fullmakt att tillverka läkemedel vid Bergskollegiums laboratorium.²⁵ *Förelades laboranten Heraeus fullmakt skolandes han uppsättia allehanda meterialier som här i riket finnas och Collegium skaffa honaom dem tillhandfe och han sedan tillverka därav allehanda medicamenter, persedlar som av större metaller väntas att göras kunna.*

Till riksänkedrottningens hov

Hedvig Eleonoras hovräkenskaper visar att en Johan Lader (Lada) finns upptagen som hennes hovapotekare fram till 1668, men för år 1669 finns ingen apotekare omnämnd. Christian Heraeus dyker nu upp i hovräkenskaperna och finns uppsatt på stat f o m 1670 och den 21 februari 1671 får han även fullmakt som riksänkedrottningens hovapotekare, vilket lägligt sammanfaller med hans uppdrag vid Bergskollegium. I hovstatsräkenskaperna anges en besparing på lön för ¼ år vilket sannolikt återspeglar hans dubbla engagemang.²⁶ Redan den 20 juni 1670 skickar Hedvig Eleonora sin hofbarberare Baltzar Salinus med bud till Bergskollegiet att apotekaren Christian Heraeus bör hafva rum för medicamenterne från Holland ankomne.²⁷ Vid Bergskollegiums laboratorium kan Heraeus bedriva såväl apoteks- som destilleriverksamhet.

År 1672 vet vi att familjen Christian Heraeus har flyttat från Ekebyhov till Stockholm, där de återfinns som medlemmar av den tyska församlingen. Sannolikt har flytten skett redan under 1671. Av ett kungligt brev från den 10 mars 1673 vet vi också att de har sin bostad i anslutning till apoteket på Helgeandsholmen.²⁸ Apotekaren Chistian Hereaus är ett exempel bland många från stormaktstiden, där en invandrad begåvning knyts till

kungahuset från att ifrån början ha upptäckts och verkat under beskydd av den svenska eller tyska högadeln.

Björn Lindeke

Noter

- ¹ Carl XI, född 1657.
- ² Wetterberg, G. 2003, sid. 273-276.
- ³ Fors, H. 2007, sid. 166.
- ⁴ Losman, A. 1980, sid. 43. Levertin et a., 1919 & Nordholm, 1973 anger att Heraeus kommer till Sverige 1678, men enligt RA: Skoklosterssamlingen E:8294 kommer han hit med Wrangels svit först 25 aug. 1679.
- ⁵ Fähræus, R. 1936, sid. 238.
- ⁶ Losman, A. 1980, sid 42.
- ⁷ RA: Skoklostersamlingen E:8292 E:8293.
- ⁸ Hammarlund, A. 2003, sid. 30 ff.
- ⁹ KVA 1895.
- ¹⁰ Hammarlund, A: 2003 sid. 33.
- ¹¹ Lindroth, S. 1943, sid. 447-500 och 1975 sid. 401-404.
- ¹² RA, Skoklostersamlingen E:8201.
- ¹³ Wacker, G. 2013 sid. 31.
- ¹⁴ Ebentraut, R. 2006 sid.59.
- ¹⁵ Hammarlund, A. 2003 sid. 34.
- ¹⁶ Björnsson, A. 2004 sid 44-45.
- ¹⁷ Hammarlund, A. 2003.
- ¹⁸ Dahlbäck, G. 1982 sid. 349 ff.
- ¹⁹ Levertin, A. et al. 1922 sid 2012-2014.
- ²⁰ Wacker, G 2013 sid. 453.
- ²¹ RA, Skoklostersamlingen E:8183
- ²² Losman, A. 1980 sid. 163.
- ²³ Sacklén, J. F. 1822 sid. 356, Losman A. 1980 sid. 59, Wacker G. 2013 sid. 453.
- ²⁴ Levertin, A. et al. 1922 sid 2012-2014.
- ²⁵ Nordholm, U. 1973 sid. 35.
- ²⁶ SA Hovstatsräkenskaperna 1670 (vol.20, huvudbok).
- ²⁷ Levertin, A. et al. 1922 sid. 2014.
- ²⁸ Nordholm, U. 1973 sid. 35.
- ²⁹ Wallin, S. 1967 sid. 18.
- ³⁰ Wallin, S. 1967 sid. 61.

Referenser

- Björnsson, A. 2004. I habsburgskejsarens stall av lärde. *Svensk Tidskrift 3-4*.
- Dahlbäck, G. 1982. *Helgeandsholmen – 1000 år i Stockholms ström*. Stockholm.
- Ebentraut, R. 2006. Das virtuelle Schloss. – Die Sprache der Inventare unter Johan Albrecht II. *Schoss Güstrow. Prestige und Kunst 1556-1636*, (Ausstellungskatalog). Güstrow.
- Fors, H. 2007. Kemi, paracelsism och mekanisk filosofi. *Lychnos*. Uppsala.
- Fähræus, R. 1936. *Magnus Gabriel de la Gardie*. Stockholm.
- Hammarlund, A. 2003. *Ett äventyr i staten – Carl Gustav Heraeus 1671-1725*. Stockholm.
- Levertin, A.; Scimmelpfennig, C. F. V.; Ahlberg, K. A. 1910-1918 *Sveriges Apotekarhiatoria*. Stockholm.
- Lindroth, S. 1943. Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt. *Lychnosbiblioteket 7*. Uppsala –1975. *Svensk lärdomshistoria*. Stockholm.
- Losman, A. 1980. *Carl Gustaf Wrangel och Europa*. Stockholm.
- Nordholm, U. 1973 Några data om Morianens apotekare under de första hundra åren. *Farmacihistoriska sällskapets årsskrift*, Stockholm.
- Sacklén, J. F. 1822. *Sveriges läkarehistoria från konung Gustaf I:s till nuvarande tid*. Nyköping.
- Wacker, G. 2013. *Arznei und Confect – Medikale Kultur am Wolfenbütteler Hof im 16. Und 17. Jahrhundert*. Wiesbaden.
- Wallin, S. 1967. *Kring Svecia Antiqua. Svenska Humanistiska Förbundet 77*.
- Wetterberg, G. 2003. *Levande 1600-tal*. Stockholm.

Arkiv

Kungliga vetenskapsakademien (KVA)
Öfersigt af Kongl. Vetenskapsakademiens Förhandlingar för 1895.

Riksarkivet (RA)
Skoklostersamlingen

Slottsarkivet (SA)
Hovstatsräkenskaper